

Állománygyarapítási politika és gyakorlat a Közép Európai Egyetem Könyvtárának első öt évében (1992–1997)*

Könyvtár a semmiből: a muszáj nagy úr. A Közép Európai Egyetem testére szabott könyvtár. Hogyan tovább? A hagyományos és az elektronikus könyvtár ötvözése.

Kezdetek

A Közép Európai Egyetem (KEE) Budapesti Kollégiumának Könyvtárát 1992 júniusában *Soros György* alapította, kimondottan azzal a céllal, hogy az egyetemen folyó angol nyelvű, posztgraduális oktatást és tanulást szolgálja. E feladatnak megfelelően a könyvtár kizárólagosan angol nyelvű könyvtárnak indult, és gyűjteményeinek kialakításában az egyetemet alkotó tanszékek oktatómunkájára, illetve a tanrendben szereplő tantárgyak témakörébe vágó dokumentumok beszerzésére koncentrált.

1992-ben az egyetemen még csak négy tanszék – jogi, történelmi, politikai, környezetvédelmi – működött. Az oktatói kar nemzetközi szakemberekből tevődött össze, a diákok (mintegy 250) pedig a közép-európai régió országaiból jöttek. Az oktatás bevalottan a térségben végbemenő változások ügyét kívánta elősegíteni. Így a jogi képzés keretében az összehasonlító alkotmány(ozási) jog, az üzleti és kereskedelmi jog, valamint az emberi jogok kaptak hangsúlyt, a politikatudományban a plurális demokrácia elmélete és gyakorlata, a történelemben a társadalmi változások és a régió története a francia forradalomtól, a környezetvédelemben az ekológia és a környezetvédelmi politika.

A könyvtár feladata világos volt és sürgető. Az állományalakítási politika egyszerűen az volt, hogy be kellett szerezni a fenti témákba vágó, egyéb magyar könyvtárakban nehezen fellelhető angol nyelvű műveket, lehetőleg több példányban, valamint a nélkülözhetetlen kézikönyveket, szótárakat, és a fontosabb idegen nyelvű napilapokat, folyóiratokat. A tanév elejére, tehát két hónap alatt fel kellett állítani egy működőképes könyvtárat.

Az egyetemnek ekkor még megfelelő épülete, a könyvtárnak sem helyisége, sem bútorzata, sem – egyetlen könyvtárost kivéve – személyzete nem volt. A helyzetet súlyosbította, hogy Magyarország ekkor a könyvkiadás és -kereskedelem terén is

dramai változásokon ment át. A régi intézmények összeomlottak, az újak még nem jöttek létre. A könyv- és folyóirat-terjesztés addig úgy-ahogy működő szervezetei a teljes benuhátság állapotában voltak, a korábban egyszerűnek számító feladatok (pl. folyóirat-előfizetés) szinte megoldhatatlannak látszottak. A piacot a pénzügyi bizonytalanságból adódó bizalmatlanság uralta, csak a készpénz számított, mindenért előre, azaz pro forma kellett fizetni, ami viszont (számunkra tűrhetetlenül) lelassította a folyamatokat.

Az adott helyzetnek és körülményeknek, valamint a KEE speciális igényeinek megfelelően az állománygyarapítás eszközei és módjai a könyvtár első évében rendkívül változatosak, olykor szinte kalandosak voltak. Az igényeket telefonon és faxon gyűjtöttük be, vásároltunk készpénzért külföldön és itthon (amit lehetett), a vendégprofesszorok könyvekkel teli bőröndökkel érkeztek, a rendeléseket telefonon és sürgősséggel adtuk le jóformán ismeretlen cégeknek; olykor futárszolgálattal érkeztek a könyvek, vagy a repülőtéren vettük át a csomagokat. Hírlapboltokban és szállodákban vásároltuk naponta a külföldi lapokat, az oktatók előfizetett folyóirataikat átirányították a könyvtárhoz, odaajándékoztak vagy kölcsönadták a könyvtárnak saját könyveiket, hogy a mű legalább egy példányban elérhető legyen. Mindezek eredményeként az 1992–93-as tanév elejére a könyvtár már mintegy kétezer kötetes állománnyal rendelkezett.

Az idő múlásával természetesen mindinkább a szakszerű ügyintézés vált uralkodóvá a beszerzésben, de az első évben az állománygyarapítás többé-kevésbé a fent leírtak jegyében telt el.

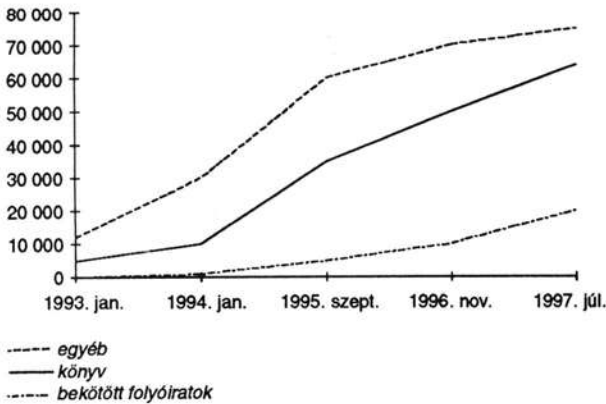
Két szakmai tanulsága is van e korszaknak. Az első, hogy egy egyetemi könyvtár felépítése még rendezett körülmények között sem csupán a

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1997. május 20-i állománygyarapítási konferenciáján elhangzott előadás kibővített változata.

könyvtárosok dolga, a használói közösség aktív részvétele nélkül nem megy. A kezdeti időkben kialakult szoros együttműködés a mai napig tart, és úgy hiszem, ez egyik erősségünk. Másfelől a partnerek (kiadók, kereskedőházak, szállítók, könyvkötők stb.) kiválasztásában is jó szűrőnek bizonyult ez a rendhagyó időszak. Csak azok a cégek maradtak meg állandó partnereinknek, amelyek megértést mutattak a nehéz időkben.

Konszolidáció

Az 1993–94-es, második tanév kezdetére kb. tízezer kötetesre nőtt a könyvállomány, 18–20 ezer volt az egyéb dokumentumok (főként mikrofilmek) száma, és mintegy 400 folyóiratra és lapra fizettünk elő. Az 1. ábra a hagyományosnak nevezhető könyvtári dokumentumok számának növekedését mutatja be – a folyóirat-előfizetéseket kivéve – 1993 januárja és 1997 júliusa között.

1. ábra **Állománygyarapodás a KEE Könyvtárában (1993–1997)**

Erre az időre nagy vonalakban már kialakult az állománygyarapítási politika és gyakorlat, amit a KEE Könyvtára a mai napig követ, illetve folytat. Az alapelv változatlan maradt. Az állományfejlesztés legfőbb szempontja mindmáig az egyetem oktató-tanuló munkájához szükséges dokumentumok beszerzése. Részleteiben azonban módosultak az eredeti elképzelések, például hamar feladtuk a kizárólagosan angol nyelvű könyvtár koncepcióját, valamint az egyetem növekedésével párhuzamosan a könyvtár feladatai is kibővültek.

A KEE Könyvtárában az állománygyarapítás főbb módjai kialakultak, és a könyvtár fejlődése szempontjából mindegyik forma jelentős szerepet tölt be. Ezek a következők: 1. vásárlás, 2. kiadványcsere, 3. adományok (személyi és intézményi), 4. intézmény-, illetve könyvtáregyesítések.

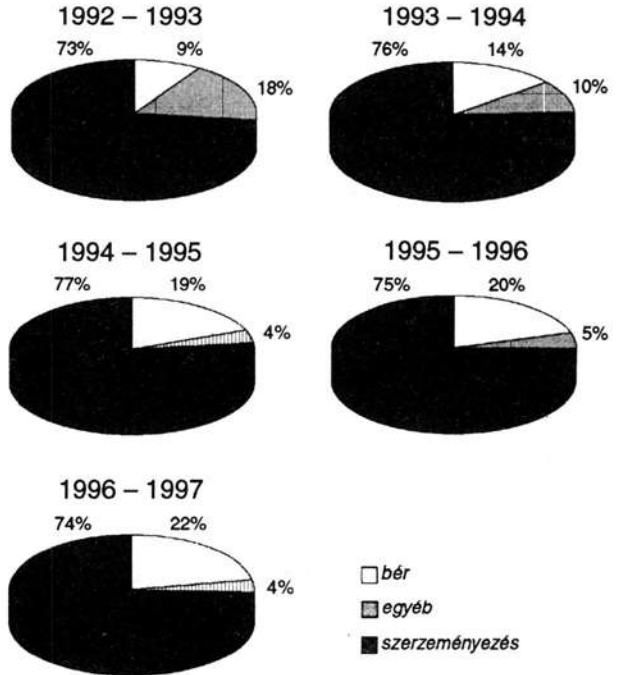
Beszerzések vétel útján

A KEE Könyvtára a kezdetektől fogva meghatározott évi költségvetés alapján végzi tevékenységét. A költségvetési év az akadémiai évhez igazodik, augusztus 1-jétől a következő év július 31-ig tart.

A könyvtár költségvetésének alakulása 1992 és 1998 között (USD, kerekítve):

1992–93	400 000
1993–94	600 000
1994–95	600 000
1995–96	700 000
1996–97	800 000
1997–98	800 000

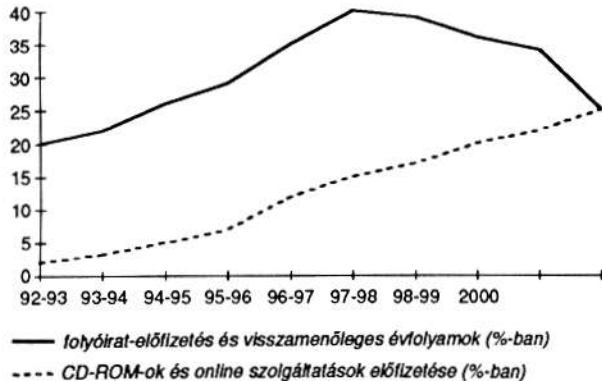
A könyvtár költségvetésének növekedése az egyetem növekedését (új tanszékek, új programok beindítása, a hallgatók létszámának növekedése) követte 1997-ig. A 2. ábra az első öt év költségvetési megoszlását mutatja be a szerzeményezésre, bérre és egyébre költendő összegek összehasonlításával.

2. ábra **A KEE Könyvtára költségvetésének megoszlása**

A költségvetés alapeszméje, hogy minden tanszék azonos összeget kap könyvtári dokumentumok beszerzésére, de ezeket az összegeket a könyvtár költségvetésében vonják össze. A könyvtár is egy tanszéknek számít. Jelenleg hét oktató tanszék van, így a szerzeményezési keret nyolc egyenlő részre oszlik. Egy tanszéknek 75 000 USD jut beszerzésre. A különböző dokumentumtípusok szerinti megoszlásra a könyvtár

csupán ajánlatot tesz a tanszékeknek. Az első évben a könyvekre költött összeg dominált, majd a folyóiratokra (előfizetések és régi évfolyamok) fordított összeg először ugrásszerűen megnőtt, később a növekedése lelassult. Az elektronikus dokumentumokra fordított összeg később indult ugyan növekedésnek, de folyamatosan növekvő tendenciát mutat a nyomtatott dokumentumtípusokkal szemben. A 3. ábra a folyóiratokra és az elektronikus adatbázisokra fordított összegek változását mutatja be.

3. ábra Folyóiratok és CD-ROM-ok előfizetése

Ma már indokolt, hogy a KEE Könyvtára felülvizsgálja állománygyarapításának eddigi gyakorlatát, és módosítsa az új idők új igényeinek megfelelően (lásd a *Szemléletváltás?* című fejezetet).

Visszatérve a szerzeményezési gyakorlathoz, ezt a munkát 1995 áprilisa óta számítógéppel végezzük. A megrendelt tételek bekerülnek a könyvtári adatbázisba, csupán a tétel státusa (on order) jelzi, hogy a mű még nem érkezett meg. A rendelések egyértelműen a tanszéki igények alapján történnek, a könyvtár csupán koordináló szerepet tölt be. Ez a gyakorlat egyrészt rendkívül szoros együttműködést követel a könyvtár vezetője és a tanszékvezetők között, másrészt merőben különbözik sok más könyvtár gyakorlatától, ahol ún. szerzeményezési bizottságok döntenek el, hogy mit vesznek. Harmadsorban ez a gyakorlat csak megfelelő források megléte mellett lehetséges, és meglehet, hogy ez a későbbiekben változni fog.

Kiadványcseré

A KEE Könyvtára az egyetemhez tartozó CEU Press kiadványait használja cserekapcsolatok létesítésére. E kiadványokat ugyan nem ingyen, de rendkívül kedvezményes áron kapja meg. Jelenleg több mint 40 külföldi és magyar intézménnyel állunk állandó cserekapcsolatban. A cserébe kapott dokumentumok nagy része kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadvány, ezért pontos piaci értékük nehezen határozható meg, szellemi értékük

kük azonban jelentős, így a kiadványcseré a könyvtár állománygyarapításának igen fontos eszköze.

Adományok

Magyar és külföldi állampolgárok, a KEE oktatói, vendégtanárai és diákjai értékes adományokkal gazdagították könyvtárunkat. Sokan közülük, például *Kis János, Francis Pinter, Bojtár Endre, Margaret Jacobs, Mizsei Kálmán, Jack Reece, Scitovszky Tibor* és mások több száz vagy ezer kötetes könyvadománnyal járultak hozzá a könyvtár fejlődéséhez. A Soros Györgynek a világ minden tájáról küldött tiszteletpéldányok nagy része is a KEE Könyvtára állományába kerül.

A személyi adományokon kívül számos alapítványtól, például a Friedrich Ebert Stiftungtól, a FUNDUS-tól stb. kaptunk értékes anyagokat; az utóbbi több száz régi folyóiratkötetet. Az adományok nagymértékben járultak hozzá a KEE Könyvtára gyarapodásához.

Intézmény-, illetve könyvtáregyesítések

A KEE mint új egyetem állandó változásban, növekedésben van. Kisebbség-nagyobb átszervezések, intézményi fúziók történtek és történnek. Ezek közül három a könyvtár szempontjából is jelentős volt.

A KEE Prágai Kollégiumának megszűnésével az ott működő könyvtár is feloszlott. Mintegy 16 000 kötet könyv, főleg közgazdasági és nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó mű került a budapesti KEE Könyvtára birtokába 1996-ban. Ezek jó része már katalogizálva van, így hozzáférhető, de néhány ezer kötet még feldolgozásra vár a raktárban.

A szintén feloszlott Szabad Európa Rádió valahai könyvtára ugyan a KEE Levéltára birtokába került, de 1997 nyarán egy jól megszervezett szelektációs program keretében kiválogattunk a 70 000 kötetből mintegy 25 000, gyűjteményünkbe illő könyvet. Ezek katalogizálása a jövő feladata lesz.

Ugyancsak 1997 során a Nemzetközi Menedzserképző Központ könyvtárától átvettünk mintegy 4000 kötetnyi anyagot; elsősorban a menedzsmenttel, az üzleti élettel és a kereskedelemmel foglalkozó szakkönyveket és folyóiratokat. Ezek feldolgozása és integrálása a KEE Könyvtára állományába már közel áll a befejezéshez.

Mindent összevéve nyilvánvaló, hogy a vásárlás mint szerzeményezési forma a KEE Könyvtára esetében csak az összeggyarapodás mintegy kétharmadát teszi ki, egyharmadát pedig az állománygyarapítás más módjai. Ha a könyvtár költségvetésének az előbbiekben feltárt adatait összevetjük a nyugati kiadású kiadványok átlagos árával

(a könyvek esetében ez a legutóbbi felmérések szerint 45 USD), akkor az is kiszámítható, hogy a rendelkezésre álló összegből többre nem is telne. A vásárlásból származó könyvgyarapodás éves átlagban kb. 8000 kötet.

A KEE Könyvtárának állománya 1997 júliusában kb. 65 000 katalogizált és 30 000 még nem katalogizált könyv, a bekötött folyóiratok száma mintegy 20 000, és több mint 800 címre fizetünk elő. Az egyéb dokumentumok száma mintegy 75 000, valamint 20 CD-ROM adatbázis is az olvasók rendelkezésére áll. Öt év alatt tehát a KEE Könyvtára egy középméretű egyetemi könyvtárrá fejlődött, amelynek szolgáltatásait távolról sem csak a KEE oktatói és hallgatói (jelenleg kb. 1000 fő), hanem a külső használók széles rétege (jelenleg kb. 2000 fő) is igénybe veszik.

Szemléletváltás?

Úgy tűnik, ütemes növekedéssel elértünk egy szintet, és erősen kérdéses, hogy ezt a növekedést a jövőben is hasonló módon kell-e, lehet-e és érdemes-e folytatni? Hiszen, ahogy mondani szokás, a könyvtár falai nem gumiból épültek. A világ is megváltozott körülöttünk, globális világban élünk, elsősorban éppen az elektronikus információ robbanásszerű fejlődése és terjedése okán. Az új információk igényeknek előbb-utóbb minden könyvtárnak legalább minimális szinten meg kell felelnie.

Murányi Lajos a „hogyan tovább?” könyvtárunk számára is valóban időszerű kérdését kissé provokatív módon úgy tette fel az MKE május 20-án tartott állománygyarapítási konferenciáján, hogy: *kell-e szemléletváltás, vagy csak pénz a gyarapításhoz?*

Válaszom akkor, ugyancsak kissé provokatív módon az volt, hogy elsősorban pénz kell. Mert a szemléletváltás, akár akarjuk, akár nem, már megtörtént az úgynevezett fejlett világban; a csatlakozás és lépéstartás immár parancsoló kényszer, nem egyéni elhatározás vagy szemlélet kérdése. Az új típusú információk megszerzése nagyon-nagyon sok pénzbe kerül. Senki sem tudja még igazán, hogy mennyibe. A költségek viszonylagossá váltak, és az sem világos mindig, hogy ki finanszírozza őket.

A KEE Könyvtára ebből a szempontból is kivételesen szerencsés helyzetben van. Az elektronikus információszerezés infrastruktúrája adva van. A könyvtár teljesen automatizált, a CD-ROM adatbázisok helyi hálózaton elérhetők, az Internet-hozzáférés szabad az olvasótermekben elhelyezett 21 gépen. Bárki csatlakozhat a Cafe Jus (Commercial and free electronic journals) köréhez,

böngészheti a bármely elektronikus könyvtár által felkínált szövegeket, vagy hozzáférhet az ezekhez hasonló Web-alapú szolgáltatásokhoz és adatbázisokhoz.

A kérdés tehát nem úgy merül fel, hogy kell-e szemléletváltás, hanem úgy, hogy a szemléletváltást követően mi lehet a könyvtár szerepe, milyen megfontolások alapján kell a könyvtárosnak működnie és döntenie.

E kérdések megválaszolásának még a kísérlete is messze túlmutatna e dolgozat keretein. Utalok inkább néhány érdekes tanulmányra e témakörben [1–6].

A KEE Könyvtára számára az egész komplex probléma egyik kis szelete konkrétan úgy fogalmazódik meg, hogy az adott szerzeményezési kereten belül milyen változtatásokat látunk szükségesnek és lehetségesnek ahhoz, hogy információszolgáltatásunkat valóban hasznosan bővítsük. Az is felmerült, hogy vajon lehetséges-e egyes nyomtatott dokumentumok helyettesítése elektronikus változatokkal, és ha igen, melyek ezek? Hol van az ésszerű mezsgye a tulajdonlás és hozzáférés között?

CD-ROM adatbázisok, elektronikus folyóiratok és a folyóirat-gyűjtemény

Úgy találtuk, hogy az elektronikus információhordozók legnagyobb hatással talán a folyóiratgyűjteményre vannak. Ezért növeltük a beszerzésükre fordított összeget az utolsó két évben több mint duplájára, és elsősorban a hagyományos folyóiratok terhére. Jelenleg a CD-ROM-előfizetések a beszerzési keret 10%-át teszik ki.

A meglévő, különösképpen a teljes szövegű CD-ROM adatbázisok (pl. Academic Abstracts) már eddig is hihetetlen mértékben kitérítettek a könyvtár „állományát”: egyetlen adatbázis, egy kicsiny lemez több száz olyan dokumentumot, folyóiratot tartalmaz, amely könyvtárunkban nyomtatott formában nincs meg.

A CD-ROM-gyűjtemény további növelése mind a hálózati használatban, mind egyedi hozzáférések (stand-alone) formában elengedhetetlenül szükségesnek látszik. A jövőben az erre fordított pénzösszeget minimum 50%-kal tervezzük növelni, természetesen a könyv- és folyóiratkeret terhére.

Online adatbázisok és szolgáltatások, könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumellátás

A KEE Könyvtára az eddigiekben csak ingyenes online adatbázisokat használt a CD-ROM-okon kívül, könyvtárközi kölcsönzésre pedig csak rendkívül szerény összeget költött. Elsősorban elegendő könyvtári személyzet hiányában nem

bátorítottuk az erre irányuló igényeket. Mára azonban több szempontból is úgy látjuk, hogy a továbblépéshez elengedhetetlenül szükséges néhány térítésért igénybe vehető online adatbázis használata és előfizetése. Melyek ezek?

Első lépésként (1997 októberétől) a *SwetScan*, valamint az *EbscoHost* és *EbscoDoc* adatbázisok, illetve szolgáltatások előfizetését határoztuk el, egyelőre csak egy évre. Ezen adatbázisok már ismertek a magyar szakmai körökben, több könyvtár sikerrel használja őket.

A *SwetScan* folyóiratok tartalomjegyzékét kínálja, és azt várjuk tőle, hogy meglévő folyóirat-állományunk feltárásához nyújtson segítséget, valamint adjon lehetőséget további tájékozódásra. Reményeink szerint ez befolyásolja majd későbbi folyóirat-előfizetéseinket.

Az *EbscoHost* számos teljes szövegű és egyéb adatbázist kínál, természetesen folyamatosan felújított állapotban. Néhány közülük könyvtárunkban CD-ROM-on már elérhető. Az előfizetési ár a használni kívánt adatbázisok számának függvénye. Egyrészt jelenlegi kínálatunk bővítését, másrészt esetleg néhány CD-ROM adatbázis kiváltását kívánjuk elérni előfizetésével.

Az *EbscoDoc* elektronikus dokumentumellátó szolgáltatás. A kiválasztott dokumentum(ok) előre meghatározott áron(!) megrendelhetők, és a könyvtár a kívánt elektronikus vagy hagyományos formában kapja meg őket. Ennek a szolgáltatásnak a bevezetése nagyon kívánatos, mert a könyvtárközi kölcsönzés eddig működő formáit részben kiváltaná, ugyanakkor a könyvtár szolgáltatási szintjét jelentősen megjavítaná. E szolgáltatás bevezetése csak úgy képzelhető el, ha a könyvtár a költségeket a használóra hárítja.

Mindent összevéve, előzetes kalkulációim szerint e szolgáltatások igénybevétele mintegy 15–20 000 USD költséget fog jelenteni a könyvtárnak. Ezt az összeget ugyancsak a könyv- és folyóiratkeretből tudjuk kigazdálkodni. A könyvek esetében ez a megrendelhető művek számának csökkentését jelenti (nem elviselhetetlen mértékben), a folyóiratoknál azonban eddig előfizetett címek lemondását vonhatja maga után.

Itt merül fel az a kérdés, hogy vajon helyettesíthető-e némely periodikum az elektronikus formában megjelenő változatával, ha van ilyen? Néhány esetben azt tapasztaltuk, hogy talán igen. Csupán kiragadott példaként említem a *Village Voice* (New York) című hetilapot, amelynek elektronikus változata jóval előbb olvasható az

Interneten, mint ahogyan a könyvtár megkapja a nyomtatott változatot. A lap (szenvédélyes) olvasótáborra, tapasztalataink szerint, a főbb részeket addigra már elolvasta.

Persze tudjuk, nem ugyanaz az élmény képernyőről olvasni egy lapot, de ha a költségvetés szigorú rákényszerít minket, akkor legelőször néhány ilyen lap előfizetéséről fogunk lemondani. A későbbiekben pedig éppen az online adatbázisok használatának megfigyelésével, valamint a könyvtárba járó folyóiratok használati mutatóinak elemzésével fogjuk kiszűrni azokat a dokumentumokat, amelyek nélkülözhetőnek mutatkoznak.

Végül megemlítem, hogy a most épülő elektronikus adatbázisok közül azok, amelyek folyóiratok visszamenő évfolyamait teszik elektronikusan hozzáférhetővé – ilyen például a *JStore* –, előbb-utóbb felmentenek minket azon kötelességünk alól, hogy retrospektív folyóiratsorokat vásároljunk. Ezzel minden bizonnyal nemcsak sok helyet nyernénk, de még pénzt is megtakaríthatnánk, hiszen e régi évfolyamok ára tetemes.

Elektronikus és virtuális könyvtár? Igen. Az is. Meg hagyományos is. A kettő együtt fog élni még nagyon sokáig. A mi célunk most egy ún. *polymedia library* megteremtése, amely az információhordozók minden típusát gyűjti és használhatja, semmilyen formát el nem utasít, hanem a lehető legésszerűbb használatukra törekedve segít az információk megtalálásában.

Irodalom

- [1] BARKER, P.: Living books and dynamic electronic libraries. = *The Electronic Library*, 14. köt. 6. sz. 1996. p. 491–501.
- [2] WEBB, T. D.: The frozen library: a model for twenty-first century libraries. = *The Electronic Library*, 13. köt. 6. sz. 1995. p. 21–27.
- [3] WINZENRIED, A.: The librarian and the library user: what the future holds? = *The Electronic Library*, 15. köt. 1. sz. 1997. p. 15–22.
- [4] JEAPES, B.: Learning to live with e-journals. = *The Electronic Library*, 15. köt. 1. sz. 1997. p. 27–30.
- [5] PRICE–MORRIS–DAVIES: An overview of commercial electronic document delivery suppliers and services. = *The Electronic Library*, 14. köt. 6. sz. 1996. p. 523–542.
- [6] LINE, M. B.: Mennyire reális a hozzáférés vagy tulajdonlás alternatívája? = *TMT*, 44. köt. 4–5. sz. 1997. p. 135–144.

Beérkezett: 1997. VIII. 19-én.